

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

В. СКОМОРОВСЬКИЙ
(Івано-Франківськ)

СТАН РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ГАЛИЧИНІ
XIX ст. У ПОГЛЯДАХ ІВАНА ФРАНКА

Постановка суспільної проблеми. Наукова спадщина Івана Франка в галузі історії надзвичайно багата. Йому належить значна кількість спеціальних історичних досліджень, літературних, мовознавчих та етнографічних праць. Протягом ХХ ст. продовжувався видрук його творів, публікувалися спогади сучасників, здійснювалися планові дослідження. Франкова спадщина як в цілому, так і в ділянці історичного краєзнавства привертала увагу багатьох учених. Дослідження етнографії та фольклору займають чільне місце в науковій діяльності вченого. За даними академіка М. Возняка, праці І. Франка з краєзнавчої тематики складають не менше третини всієї його наукової спадщини. Проте, на сьогоднішній день немає цілісного ґрунтового дослідження, яке б повною мірою висвітлювало дослідження Іваном Франком розвитку історико-краєзнавчої літератури в Галичині в ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. З цієї проблематики ряд відомих дослідників обґрунтували: вузлові питання вкладу Івана Франка у становлення народознавчої науки в Галичині [3], погляди Івана Франка на передумови виникнення краєзнавчої науки в Галичині [1], взаємини Івана Франка із зарубіжними краєзнавцями-етнографами [6], внесок Івана Франка у розвиток історичного краєзнавства на Прикарпатті [2], основні напрямки краєзнавчих студій Івана Франка [7]. Слід зауважити, що більша частина публікацій з даної проблеми побачила світ ще у 1950-70-х роках, і тому вони потребують більш критичного аналізу. На сучасному етапі проблема дослідження Іваном Франком розвитку історико-краєзнавчої літератури в Галичині вивчена недостатньо. Згадані науковці висвітлюють окремі аспекти цього питання.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У попередніх дослідженнях науковцями фрагментарно аналізувалося питання вивчення Іваном Франком історичної літератури Галичини. Частково розроблялись проблеми діяльності Каменяра як дослідника краєзнавчих праць, присвячених Галичині. Потребує, на нашу думку, дещо більшого висвітлення питання ролі та вкладу Івана Франка у розвиток наукової літератури в Україні. Стаття передбачає об'єктивний підхід до вирішення вищезазначених проблем.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Іван Франко здійснив великий вплив на становлення і розвиток краєзнавчої науки в Галичині, заклавши її ідейно-теоретичні підвалини. У своїх роботах Каменяр був прихильником історико-порівняльного методу дослідження. На сьогоднішній день відомо, що письменник написав та опублікував близько 100 народознавчих досліджень і повідомлень. В даній роботі ми ставимо завдання дослідити внесок Івана Франка у вивчення історико-краєзнавчої літератури в Галичині, розкрити основні напрямки його дослідницької діяльності, показати його роль у розвитку краєзнавчої науки в Україні.

Ключові слова: історико-краєзнавче дослідження, краєзнавчий матеріал, історико-пізнавальна цінність, історико-порівняльний метод, пізнання рідного краю. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вивчаючи краєзнавчу літературу, Франко завжди об'єктивно

оцінював нові дослідження і праці, підкреслюючи їх позитивні риси та критикуючи їх недоліки. Так, у рецензії на монографію В. Шухевича “Гуцульщина” він зазначає, що ця праця важлива і оригінальна своїм монографічним охопленням всього комплексу матеріальної і духовної культури гуцулів – архітектури, одягу, їжі, ремесел тощо. Проте, відзначивши всі позитивні моменти, Франко критикує цю роботу за серйозні недоліки. Головним недоліком, на думку Франка, було те, що автор не ставив ніяких проблем у своєму дослідженні, а просто записував усе, що бачив, внаслідок чого він не міг зробити правильних наукових висновків, не зумів розрізнити, що саме характерне тільки для гуцулів, а що для всього українського народу.

Певної критики Франка зазнала робота експедиції І. Коперницького, який за дуже короткий час, не маючи в складі експедиції достатньої кількості професіоналів, хотів одночасно дослідити культуру і побут лемків, гуцулів і бойків. Це привело до того, що об’єкти досліджень Коперницького були випадковими, і через це висновки, які робив Коперницький, мало відповідали науковим вимогам і були здебільшого передчасними і дуже поверховими. Окремо І. Франко зупиняється на способі викладу народознавчого матеріалу; він вважає доцільним саме монографічний опис з використанням в ньому статистичних та економічних відомостей.

Іван Франко вдало прослідкував та дав ґрунтовний аналіз розробкам вчених, що займалися дослідженням побуту і культури галицького народу. Перші спроби дослідження Галичини були здійснені ще в кінці XVIII ст. В 1772 р. австрійські війська зайняли Галичину і Австрії довелось організувати адміністрацію нової провінції. Урядники, що були послані для окупації, швидко переконалися, що в тій так званій “польській” провінції більша частина народу – не поляки. В німецьких писаннях, де наприкінці XVIII ст. подавались відомості про Галичину, знаходимо перші відомості про край, “розуміється, обік цінних нотаток також багато куріозів, ухоплених з наслуху, або зложених на основі непорозумінь”. Особливо цінними треба вважати подорожні записки Гакета та принагідні етнографічні дані. “Під впливом цих видань, – зауважив І. Франко, – а нерідко і в безпосередньому з ними зв’язку бачимо протягом останніх років значне пожвавлення на ниві дослідження соціальних і економічних відносин нашого краю. Насамперед заслуговує на увагу праця Щепановського “Nedza Galicji w cyfrach”. В цей час появляється ґрунтовне дослідження Вітольда Левицького “Materiały do obce zywioły”, в якому автор науково опрацював статистичні матеріали про галицьких євреїв. Цінними доповненнями до галицького краєзнавства є й інші праці. Виразом пожвавлення праці і зацікавленень у цій галузі став місячник “Ekonomista Polski”, заснований Рutowським, Щепановським і Левицьким. Журнал подавав чудові надії, опублікувавши в перших своїх числах цінні праці своїх видавців. Дальші номери не завжди витримувалися на рівні перших, все ж в них маємо зібраний і опрацьований дуже цінний матеріал, якого не може обминути той, хто працює на ниві галицького краєзнавства” [8, 122].

Інша важлива галузь краєзнавства, яку нерідко, особливо в давніших посібниках, трактують як краєзнавство – це опис краю і його природних умов, географія з орографією і гідрографією, геологія, опис фауни і флори, клімату і т. п. Ця частина краєзнавства здавна пильно вивчалася у всіх країнах має вона значні досягнення і в Галичині. Систематичне й наукове дослідження виникло недавно, а в Галичині розпочалося від заснування Краківської Академії наук і утворення при ній фізикографічної комісії. Кільканадцять томів виданого нею “Pamiętnika fizjograficznego”.

В цій же галузі поряд з краківською комісією вже багато років провадило активну діяльність львівське природниче товариство ім. Коперніка. Сторінки його органу – часопису “Kosmos” містять багато цінних спеціальних праць, що служать матеріалом для нашого краєзнавства. У Галичині тим дослідженням надзвичайно-прислужилися

два діячі, гідні згадки в ряді найвизначніших працівників науки: граф Максиміліан Оссолінський і Самуель Бугуміл Лінде. Перший з них не тільки своїм громадянським вчинком – заснуванням бібліотеки і національного музею – установ, які дали перший потужний імпульс для систематичного нагромадження і наукового опрацювання різноманітних пам'яток минулого, а й літературними працями. Поруч з ними варто згадати Червінського, чия забута книга, видана ще в 1811 р., “*Obrazy Rusi Czerwoney*” була першою спробою краєзнавчо-етнографічної праці і заслуговує на велику увагу.

Постійні війни і нещастя, що в кінці XVIII і на початку XIX ст. душили Австрію, приглушили на довгий час просвітні і наукові інтереси. Поштовхом до праці на ниві етнографії і археології став Адам Чарноцкий, відомий під назвою Зоріяна Ходаковського. Покинувши російське військо, він перебував у Галичині, ходив із села до села, записуючи пісні, вірування, звичаї, описуючи розвалини і кургани і дошукуючись у матеріалах дохристиянської Словянщини. Проте його записи не були опубліковані. В 1812 р. публікує поляк Червінський “*Obrazy z okolic Naddniestrskich*”, де подана цікава характеристика руської людності. Засноване 1816 року в Перемишлі руське товариство для поширення просвіти обіцяло зайнятися пізнанням стану руського люду, але через вплив латинського духовенства залишилось нездійсненим. В 1822 р. в календарі “*Der Pilger von Lemberg*” М. Зубрицький звертає увагу на красу і важливість руських народних пісень та подає текст однієї із них. Слід відзначити, що вже тоді серед тодішньої молоді східної Галичини почав прокидатися інтерес до пізнання рідного краю і народу, почалися записи пісень, переказів, приповідок. Результатом цього першого руху була згадана вже збірка Вацлава з Олеська, видана у 1833 р. “*Ся книжка творила епоху в розвою духового життя східної Галичини. Під її впливом почалося тут відроджене народної руської літератури; вона дала імпульс до дальшого збирання етнографічного матеріалу. Ініціатори сего нового руху, се разом батьки нової галицько-руської літератури: Маркіян Шашкевич, Яков Головацкий, Іван Вагилевич, Осип Левіцкий, Осип Лозинський і інші*” [1, 158].

Тільки в 1830 – 40 роках збирання етнографічних матеріалів досягло в Галичині помітних результатів і дало ряд важливих, з точки зору краєзнавчого матеріалу, творів: “*Pesni polskie i guskie*” Вацлава з Олеська (Залеського), а пізніше дві збірки Жеготи Паулі “*Pesni ludu polskiego*” і “*Pesni ludu guskiego*”. Під впливом Залеського заходилися і галицькі українці збирати пісні, прислів'я і народні перекази. Лозинський видав “*Русское весіле*”, Вагилевич вмістив у “*Часописі*” Чеського музею перші спроби характеристики окремих відгалужень українського народу – бойків і гуцулів. Збірку пісень вміщено у виданій ними обома за співучастю Шашкевича “*Русалці Дністровій*”, приказки збирали священик Степан Петрушевич, Мінчакевич, Ількевич, збірку, впорядковану останнім, Головацький опублікував у Відні. З цього приводу М. Ломова зазначає: “*Місцева польська і українська інтелігенція була в той час малосвідомою, щоб займатися етнографією рідного краю. Проте в 30-х і 40-х роках вже з'явилися поодинокі збирачі, як Я. Головацький, І. Вагилевич, М. Шашкевич та ін., які записували народні пісні, казки, вірші, загадки; появились перші видання: “Русалка Дністровая” (Будапешт, 1837 р.), “Вінок русинам на обжинки” (Відень, 1846-1847 рр.)*” [5, 104].

Так само важливим, і ціннішим виданням є “*Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*” редагований І. Коперницьким і виданий на кошти Краківської Академії. Видання важливе не тільки тим, що зосередило або навіть і виховало багатьох пильних працівників на мит етнографії, але й тим, що започаткувало систематичні студії з археології і антропології нашого краю.

У 1841 р. виходить у Відні збірка приповідок Г. Ількевича, а в 1844 р. видав свою збірку і С. Петрушевич. Кобринський опублікував збірку приповідок у додатку до

свого букваря 1842 р., Вагилевич і Головацький подали свої матеріали в статтях, друкованих в чеському часописі “Casopis Ceskeho Musea” 1838-40 рр. Варто зазначити, що й поляки в той час проявляли інтерес до руської етнографії, серед них назвемо Казимира Войціцького, Голембйовського, Мацейовського та ін.

“Тільки в 60-их роках повіяло иньшим духом у Галичині. З України дійшли сюди твори Шевченка, Куліша, Максимовича, Костомарова і иньших українських письменників та етнографів, збудили серед молодіжи горячу любов до рідного народу і заохотили її до студій над його традиціями. Почалось пильне збиране етнографічних матеріалів. Гнідковський у Калуськім повіті збирає приповідки, Торонський подає характеристику Лемків, того найдалі на захід висуненого відламу Русинів, Гушалевиц записує пісні в Стрийськім пов., Галька видає гарну збірочку казок, Саламон збирає коломийки, але псує свою збірку фальсіфікатами власного виробу. В кінці значна часть молодших і старших збирачів достарчає Головацкому матеріалів до його 4-томової збірки пісень Гал. і Уг. Руси, – збірки зарівно замітної богацтвом матеріалу, як безсистемністю, некритичністю і недбалістю впорядкованя та виданя” [9, 2]. Під впливом прикладів і заохочень з України, поринула велика маса молодих дослідників до збирання краєзнавчих матеріалів. Серед них назвемо Володимира Навроцького, Мелітона Бучинського, Олександра Стефановича, Осипа Білінського, Амвросія Дольницького, Михайла Царя, Тита Реваковича. В цей період починається жвава краєзнавча діяльність галицьких поляків. Історик Бельовский в статті “Pokusie” подав цінні дані про етнографію цієї території. Інший історик Садок Баронч, видав у 1863 р. збірку оповідань, казок, анекдотів і приповідок, зібраних переважно в Східній Галичині, перекладених на польську мову. Даровский збирав приповідки над Збручем, але збірки своєї не опублікував.

Тим часом українська краєзнавча наука дещо відставала. Збірка народних пісень Головацького з'явилася лише в 70-х роках у Москві. Деякі матеріали опублікували Антонович і Драгоманов у їх виданні історичних пісень українського народу, трохи пісень і оповідань друкував Драгоманов у своїх “Малорусских преданиях”. За останні кілька років цінні розвідки про народні вірування опублікував Д. Лепкий, чимало праць, що характеризують українських селян, видав чех Франтішек Ржегорж.

Потрібно відзначити ще кілька монографічних праць, присвячених “середній добі”, а саме М. Зубрицького “Хроніку Львова”, яскраво написані й основані на архівних пошуках праці Лозинського про львівське товариство й “Патриціат і міщанство львівське”, врешті праці Шараневича і Чоловського про розташування давнього Львова, публікацію Чоловським найстаршої книги ради Львова тощо Слід згадати також історико-археологічні праці Петрушевича, Шараневича, Чоловського та інших про розташування стародавнього Галича, в яких розповідається переважно про історію і топографію цього міста ще в руські часи. Заслуговує на увагу праця І. Шараневича “Wewnetrzne stosunki Rusi galicijskiej w XV w.”, кількатомну “Сводную галицко-русскую летопись (XVII–XVIII в.)” Петрушевича, врешті монографію Ю. Целевича про Скит Манявський.

У цьому зв'язку слід відзначити передусім такі львівські журнали, як “Przewodnik Naukowy i Literacki”, що видається при офіційній “Gazecie Lwowskiej”, і “Kwartalnik Historyczny”, орган історичного товариства. Останній, присвячений головним чином реферуванню та критиці нововиданих праць в галузі польської історії у найширшому розумінні слова, вмістив також ряд цінних монографічних статей з історії нашого краю. В 1870 році помічається зацікавлення вивченням історії Галичини. Однією із перших розвідок з цієї проблеми була брошура Рапацького “Ludnosc Galicji”, де вперше зроблено спробу дослідження демографічні процеси населення. Щоправда, як зазначає І. Франко “дослідження не завжди спиралося на правдиві цифри, бо майже не

торкнулося статистики соціальної, криміналістики, статистики хвороб, освіти і т. д.” [8, 120].

В 70-их роках повстає на руській ґрунті реакція, протилежна вищенаведеним поглядам. Вона виходить із Києва. Головним ідейним натхненником виступає М. Драгоманов, який приніс у вивчення краєзнавчого матеріалу строгу історичну методичку, гостро виступив проти дилетантства і міфологічних апіорних фантазій, прагнучи порівняльних студій і докладного відокремлення того, що міжнародне, запозичене, від того, що повстало на власному ґрунті. Але, “нещасні політичні обставини не дозволили Драгоманову віддати етнографії стільки сили і праці, скільки він бажав, і виконати всі заложені ним пляни. Та про те його вплив на розвій етнографічних студій на Україні і в Галичині був дуже великий і ще збільшиться тепер, коли збірне видане його фольклорних творів дасть змогу новим поколінням відразу розглянутися і в методах і в здобутках та цілях сеї науки. Та вплив сей зазначився вже в 70-их роках тим, що нові збирачі, під його впливом, значно розширюють обсяг своїх обсервацій, не в’яжучись ні статистичними, ні історичними, ні мітологічними формулками. З тих нових збирачів назвемо М. Павлика, О. Терлецького, Льва Василовича, Івана Кузьова, Михайла Зубрицького, Ольгу Рошкевич, Євгенію Бохенську, Ілярія Огоновського” [1, 161].

Надзвичайно важливого характеру набула краєзнавча діяльність в Галичині в 90-их роках. Виробляються збирачі нового типу, такі, як Іван Колесса, Осип Роздольський, Володимир Гнатюк, Володимир Шухевич. Повстає ряд талановитих збирачів народної музики П. Бажанський, колекція якого обіймає близько 3000 мелодій, Ф. Колесса і т. д. Володимир Шухевич звертає головну увагу на вивчення Гуцульщини під різним кутом зору і являється головним упорядником відділення на виставці краєзнавчих робіт 1894 р. У них прослідковується нова на той час методика: записи виходять стенографічно вірні, матеріал переважно записується від очевидців подій, про яких подаються докладні відомості, при описах реалій подаються малюнки, фотографії, виміри, вони приступають до роботи тільки після ознайомлення з попередньою літературою тощо.

Особливу характеристику дав Франко праці польського історика Болеслава Лімановського “Galicya”, виданій на початку 90-х років XIX ст. “Його книжка для нас стала такою приємною несподіванкою, що, читаючи її, я мимоволі уявив собі ті труднощі, які повинен був долати автор, бурлака-емігрант, на далекій чужині, не маючи змоги ні відвідати свій край, ні навіть скористатися усім тим, що було необхідне для належного опрацювання краєзнавства Галичини” [8, 139]. Досліджуючи людські оселі у Галичині Лімановський подав фрагментарний опис історії міста Львова. “Stolica Galicyi polityczna i moralna jest Lwow, miasto zbudowane okolo r. 1258 przez księcia ruskiego Lwa Danilowicza. W koncu 1888 r. spisano w niem ludności przeszło 120,000, oprócz załogi wojskowej. Mowa panująca jest polska” [4, 49]. Згадавши Карпати, автор згадає і поляків, що проживають у Будапешті. Далі автор, згадавши Підгір’я, характеризує ріки, що його перетинають Віслу з притоками, Дністер, Прут і Черемош, подає головні напрями пануючих вітрів, побіжно говорить про давні геологічні утворення. “Вже саме ознайомлення з планом праці п. Лімановського доводить, що він мав намір дати першу спробу краєзнавчого посібника, підготованого без жодної іншої мети” [8, 142].

Вивчав Франко діяльність польського етнографа першої половини XIX ст. Еміля Коритка. Згадає Франко і про етнографічну діяльність Г. Ількевича, який збирав народні пісні і був автором кількох розвідок про звичаї та вірування українського народу, опублікованих у різних польських виданнях в 40-х роках XIX ст. за підписом “Мирослав з Городенки”. Франко пише і про чеського етнографа Франтішка Ржегоржа, який, переселившись до Галичини, віддавав етнографічній роботі всі свої сили, об’їхав

майже всю східну Галичину, записуючи, малюючи,, фотографуючи та збираючи матеріали для Галицько-руського відділу Празького музею. В чеській пресі Ржегорж опублікував численні праці з галицької етнографії. "Не вдаючись в ніякі наукові теорії, він збирав і стягував до купи однорідні явища і в тім головна його заслуга", так характеризували І. Франко і В. Гнатюк етнографічну діяльність Ф. Ржегоржа.

1. Досліджуючи питання розвитку історико-краєзнавчої літератури в Галичині Франко стверджував, що звернення до історико-краєзнавчої спадщини дослідників краю – це об'єктивна потреба часу, яка спонукає вчених по-новому і неупереджено оцінити їх творчий доробок. Саме дослідження рідного краю, на думку Франка, відіграє величезну роль у вивченні та дослідженні історико-культурної спадщини українського народу.
2. Основні результати своїх досліджень Іван Франко виклав у таких публікаціях: "Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.", "З останніх десятиліть XIX ст.", "Jak powstaja piesni ludowe", "Etnologia i dzieje literatury", "Дві школи в фольклористиці", "Найновіші напрямки в народознавстві", "Krajoznawstwo galicyjskie".
3. В умовах незалежної України краєзнавчі роботи І. Франка все більше привертають увагу дослідників і шанувальників його наукової діяльності. Йому вдалося створити цілу плеяду збирачів і дослідників матеріальної і духовної культури народу, головними постатями в якій стали В. Гнатюк, Ф. Колесса, В. Охримович, О. Роздольський, О. Маковей, В. Щурат, С. Людкевич та ін. Вони внесли величезний вклад у створення золотого фонду української краєзнавчої науки, що на сьогоднішній день має надзвичайно велике значення.

1. Возняк М. З діяльності Івана Франка як етнографа // Первісне громадянство. – Львів, 1900. – С. 145-163.
2. Гаврилів Б. Галицьке краєзнавство. – Ч. I. – Коломия, 1997. – 166 с.
3. Іськів В. Іван Франко і питання народознавчих досліджень в Галичині // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). – Кн. 2, 3.–Київ, 1990. – С. 117-119.
4. Limanowski V. Galicya. – Warszawa. – 1892. – 156 s.
5. Ломова М. Етнографічна діяльність Івана Франка. – Київ, 1957. – 120 с.
6. Мороз М. Іван Франко у взаємозв'язках із зарубіжними етнографами // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). – Кн. 2, 3.–Київ, 1990. – С. 103-105.
7. Скоморовський В. Краєзнавчі студії Івана Франка // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 91-96.
8. Франко І. Галицьке краєзнавство // Франко І. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1986. – Т. 46.–Кн. II. – С. 116-150.
9. Franko I. Krajoznawstwo galicyjskie // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 221.

SUMMARY

Vitaliy Scomorovskiy. The views by I. Franko on the state of the development of the historical-regional ethnography in Galychyna in the 19-th century

Ivan Franko had been learning the historical literature of Galychyna during all his scientific activity. He gave the basic analysis to the works of the regional ethnographers, beginning from the first efforts of the researchers to the scientific works of the scientists of his time. The researchers by I. Franko about the state of the development historical-regional ethnography literature in Galychyna have a great scientific value nowadays and serve as an important source for modern historians.